

НЕДОПУЩЕННЯ ПРОВОКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ І ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

NON PROVOCATION OF CRIMES AS A PART OF THE PRINCIPLE OF THE LEGALITY IN THE OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITIES AND DURING THE UNSPOKEN INVESTIGATION (SEARCH) ACTION

Фомін С.Б.,

*доцент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджено критерії розмежування законної діяльності правоохоронних органів і провокації. Висловлено точку зору про необхідність нормативної регламентації оперативного експерименту в законодавстві України.

Ключові слова: законність, оперативний експеримент, оперативно-розшукова діяльність, провокація злочину.

В статье исследованы критерии разграничения законной деятельности правоохранительных органов и провокации. Высказана точка зрения о необходимости нормативной регламентации оперативного эксперимента в законодательстве Украины.

Ключевые слова: законность, оперативный эксперимент, оперативно-розыскная деятельность, провокация преступления.

The article investigates the criteria for distinguishing of the legitimate law enforcement activities and provocations. The the view on the need of normative regulation of the operative experiment in Ukrainian legislation is expressed.

Key words: legality, operational experiment operative and search activity, provocation of crime.

Відповідно до ч. 3 ст. 271 КПК України під час підготовки та проведення заходів контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобути в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Статтею 370 КК України передбачена кримінальна відповідальність за вчинення провокаційних дій, у тому числі службових осіб правоохоронних органів, але це стосується лише провокації підкупу.

Редакція даної норми була змінена з прийняттям Закону України від 12.02.2015 № 198-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» і тепер диспозиція цієї статті має такий вигляд: «Провокація підкупу, тобто дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду».

Метою статті є визначення критеріїв відмежування законної діяльності правоохоронних органів від провокації злочину на підставі рішень Європейського Суду з прав людини, міжнародного досвіду і наукових напрацювань з даної проблеми.

Проблемам провокації у кримінальному, кримінальному процесуальному праві та оперативно-розшуковій діяльності були присвячені роботи О.І. Альошиної, Б.В. Волженкіна, Ю.В. Гродецького, О.М. Грудзура, П.О. Загодіренка, В.М. Киричко, О.О. Мастеркова, В.О. Навроцького, О.Д. Назарова та ін.

Варто нагадати, що перед розглядом вищезазначеного законопроекту у другому читанні Головним юридичним управлінням Верховної Ради України були надані зауваження на нього, суть яких зводилася до того, що відповідно до чинного законодавства особа, яка підбурює іншу особу вчинити діяння, яке є злочином, у тому числі й

корупційним, є співучасником такого злочину (ст.27 КК України) та підлягає відповідальності за тією ж статтею Кодексу, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем (ст. 29 КК України). Враховуючи зазначене, спеціалісти Головного юридичного управління висловили непорозуміння щодо запропонованим проектом «виділення» в якості окремого злочину діяння, яке уже є кримінально караним за чинним Кримінальним кодексом України [1].

Свого часу Пленум Верховного Суду України, роз'яснюючи провокацію хабара у п. 23 постанови від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво», вказував на можливу реальну сукупність цього злочину зі співучастю у хабарництві, але лише в тому разі, коли службова особа з метою викрити того, хто дав або отримав хабар, спочатку вчинила провокацію хабара, а потім виступила співучасником у хабарництві.

Таким чином, як справедливо відзначає В.М. Киричко, Пленум не визнає створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, виводом підбурювання до злочину, пособництва у злочині чи дій, вчинюваних організатором злочину.

Відповідно до ч. 4 ст. 27 КК підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину.

Створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання підкупу (ст.370 КК), продовжує автор, за своїми об'єктивними ознаками може охоплюватись поняттям «іншим чином схилила», однак відсутність у ньому двостороннього зв'язку виключає співучасть.

Підсумовуючи, В.М. Киричко зазначає, що у ст. 370 КК йдеться про вплив службової особи на іншу особу не безпосередньо, а опосередковано – через сприйняття останньою існуючих зовні обставин і умов, свідомо створених службовою особою. Безпосередній вплив службової особи на іншу особу не підпадає під дію ст. 370 КК, однак саме такий вплив характерний для підбурювання до злочину (ч. 4 ст. 27 КК України) [2, с. 181-183].

У пресі та серед науковців іноді лунають думки щодо легалізації провокації злочину, принаймні, у протидії корупції.

Так, свого часу начальник Головного управління з питань боротьби з корупцією СБУ В. Трепак, коментуючи стан корупції у судовій системі України, заявив: «Якщо б законодавець скасував цю норму, і нам самим можна було провокувати хабар судді, ми б могли краще працювати у викоріненні хабарництва. Зараз без людей, які б звертали-ся до нас і казали, що від них вимагають хабар, задокументувати його дуже-дуже складно» [3].

10 липня 2008 року до Верховної Ради навіть вносився проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо декриміналізації провокації хабара)» (реєстр. № 2754). Ним пропонувалося надати право оперативним підрозділам правоохоронних органів для викриття потенційних хабарників здійснювати у ході оперативно-розшукових заходів провокацію хабара, тобто провокувати осіб на вчинення злочинів, передбачених статтями 368, 369 КК України [4].

Підтримуючи такий метод боротьби з хабарами, як провокація підкупу службовими особами, В.О. Навроцький вважає, що цей прийом повинен бути обмежений лише простою пропозицією хабара із заборобою вчинення більш інтенсивного психологічного тиску на посадову особу [5].

Не вдаючись до полеміки з цього приводу, підтримую-мо думку Ю. Кармазіна, який наголошує, що, з одного боку, так, це буде ефективно, хоча будуть перегини і полі-тична вмотивованість. Але саме через те, що це дасть полі-тичну вмотивованість, легалізовувати провокацію вкрай небезпечно [3].

Будь-яка провокація, зазначає О.О. Мастерков, несе негативний заряд і повинна бути виключена, а доводи на користь її застосування – примітивні, аморальні за своєю суттю, оскільки нібито «мета виправдовує засоби [6, с. 11].

Закінчуючи кримінальний правовий аспект аналізу проблем провокації, слід підтримати думку П. О. Заго-діренко про те, що КК України встановлює кримінальну відповідальність тільки за провокацію підкупу. Але про-вокаційна діяльність можлива щодо вчинення будь-якого умисного злочину: провокації підкупу; незаконного обігу зброї та наркотичних засобів, психотропних речовин, вчи-нення викрадень, зґвалтувань, вчинення податкових зло-чинів і т. д. Тому заслуговують на увагу позиції вчених про включення у кримінальний закон загальної норми «про-вокація злочину» [7, с. 157].

Не менш важливою є й інша сторона дослідження про-блем провокації, яка пов'язується з кримінальною проце-суальністю та оперативно-розшуковою діяльністю.

Вивчаючи англійське право, О.Д. Назаров, вивів кри-терії допустимих меж провокації, які знайшли своє відо-браження в судовій практиці Сполученого Королівства. До них автор відносить: 1) схильність, яка розцінюється як свідчення того, що обвинувачений мав необхідний зло-чинний намір і не спокушався провокацією до скоєння злочину, який інакше він би не вчинив; 2) провокація чи забезпечення можливості, коли суди надають значення встановленню відмінності, чи спровокував поліцейський вчинення злочину або ж просто забезпечив можливість обвинуваченому вчинити злочин з поліцейським, а не в таємниці з кимось ще; 3) природа, характер і ступінь полі-цейського участі, які означають, що поведінка поліції, яка передувала скоєнню злочину, не розцінюється як про-вокація, якщо вона була «пересічною», тобто такою, яка не відрізнялася від іншої в ситуації, що склалася; 4) природа злочину, яка свідчить про те, що бажаний результат не міг бути розумно досягнутий іншими засобами; 5) підстави для підозри, суть яких зводиться до того, що належна мета поліцейського участі полягає в тому, щоб отримати свід-чення про злочинні діяння, якщо поліція має обґрунтовані підозри, що хтось збирається вчинити або скоює злочин [8, с. 20-25].

Досить схожі правові позиції щодо розмежування провокації і законної діяльності правоохоронних органів

напрацював Європейський Суд з прав людини у низці сво-їх рішень, серед яких можна назвати такі справи: «Санді Таймс» проти Об'єднаного Королівства, Де Вілье та інші проти Бельгії, Хан проти Об'єднаного Королівства, Хьюїт та Харман проти Об'єднаного Королівства, Хентрік про-ти Франції, Хувіг проти Франції, Аман проти Швейцарії, Сілвер проти Об'єднаного Королівства, Корхер проти Ав-стрії, Кастеллс проти Іспанії, Тейксейра де Кастро про-ти Португалії, Шабельника проти України, Шенк проти Швейцарії, Хеглас проти Чеської Республіки, П.Г. і Дж.Х. проти Сполученого Королівства, Аллан проти Сполучено-го Королівства, Биков проти Росії, Яллох проти Німеччи-ни, Гефген проти Німеччини, Раманаускас проти Литви, Баннікова проти Росії, Костянтин Стоян проти Румунії, Шеннон проти Сполученого Королівства, Барк Хун проти Туреччини, Малінієне проти Литви, Ваньян проти Росії, Веселов та інші проти Росії, Едвардс і Льюїс проти Спо-лученого Королівства, Алі проти Румунії, Худобін проти Росії та інші.

Не вдаючись до детального аналізу вищезазначених справ, варто виділити наступні критерії розмежування провокації і законної діяльності правоохоронних органів:

1. У правоохоронних органів повинна бути достат-ня перевірена інформація про злочинні наміри особи, чи схильність особи до вчинення злочину або вчинення ана-логічних злочинів в минулому (хоча колишня судимість сама по собі не вказує на схильність до вчинення крими-нального правопорушення).

2. Дії представників органів правопорядку або осіб, що конфіденційно співпрацюють з ними, повинні носити пасивний характер (недопустимий будь-який прояв ініці-ативи у вигляді повторення пропозиції, попри початкову відмову особи, наполегливість, підвищення ціни вище середньої, звернення до співчуття особи за допомогою, наприклад, згадки симптомів наркотичної абстиненції тощо).

3. У розпорядженні правоохоронних органів повині бути докази, що особа вчинила б злочин і без їх втручання.

4. У особи повинна залишатися свобода у виборі лінії поведінки (неприпустиме залишення предмету підкупу в місці перебування особи без її відома, підкидування на-ркотичних засобів або зброї під час проведення особистих обшуків чи оглядів тощо).

Європейський Суд також ухвалив, що використання особливих методів ведення слідства – зокрема, агентур-них методів – не може саме по собі порушити право на справедливий розгляд. Ризик підбурювання з боку співро-бітників міліції, викликаний зазначеними методами, озна-чає, що їхнє використання має бути строго регламентова-ним (справа «Раманаускас проти Литви» (п. 51)).

КПК України 2012 року значно розширив засоби зби-рання доказів у кримінальному провадженні шляхом за-кріплення в ньому чіткого переліку та загальної проце-дури проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Раніше більшість цих заходів, крім накладення арешту, огляду та виїмки кореспонденції і зняття інформації з ка-налів зв'язку (ст. 187-1 КПК 1960 р.), можливо було здій-снювати лише в межах оперативно-розшукової діяльності, яку ініціативно проводили оперативні підрозділи органів, визначені у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшу-кову діяльність».

Аналіз більшості нормативних актів іноземних держав у сфері правового регулювання досудового розслідування злочинів, вказує на те, що використання прихованих мето-дів здобуття інформації про злочини, осіб, які їх вчинили, давно не вважається таким, що характеризує рівень демо-кратії в країні. Навпаки, прозорість їхньої законодавчої ре-гламентації та здійснення, наявність визначених законом механізмів контролю за провадженням робить їх ефектив-ним інструментом правоохоронної діяльності демокра-тичної держави. Тому розширення за рахунок можливос-

тей оперативної-розшукової діяльності системи слідчих дій у КПК України, за умови дотримання конституційних гарантій прав особи, слід вважати прогресивним кроком законодавця, спрямованим на посилення правоохоронної функції держави та захисту прав свобод окремих осіб, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань [9, с. 15].

Зазначене вище підтверджується і практикою Європейського суду з прав людини, який напрацював деякі критерії реалізації принципу законності при використанні спеціальних засобів розслідування.

По-перше, невід'ємною частиною принципу верховенства закону, який забезпечує захист від невизначеності та несправедливості при виконанні закону і надає гарантію того, що органи виконавчої влади діють згідно з приписами закону, а не свавільно, за своїм розсудом, є принцип юридичної визначеності (ясності). Це передбачає існування національних юридичних рамок, з якими держава рахується, і які обмежують втручання у приватне життя громадян. Якщо таке втручання здійснюється з порушенням закону, це неминуче порушує Конвенцію з захисту прав та свобод людини. Якщо втручання зовсім не прописане у внутрішніх правових рамках, а, наприклад, просто залишено на розсуд поліції або органів виконавчої влади, коли і як вони можуть втручатися в приватне життя громадян, це буде також порушенням Конвенції. Такі правові рамки можуть включати встановлене статутне право¹... Прийнятні й нестатутні норми, якщо вони правомірні², хоча для органів виконавчої влади нестатутних вказівок, яких важко провести в життя, недостатньо³. Такі вказівки звичайно не обов'язкові до виконання в юридичному змісті й недостатні, щоб здійснювати втручання «відповідно до закону».

По-друге, закон повинен бути доступним. Громадянин повинен мати можливість мати інформацію, адекватну в даних обставинах, про правові норми, які можуть бути застосовані у даному випадку. Крім того, норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатньої точністю, так, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку: він повинен мати можливість – якщо потрібно одержати пораду – передбачати у розумних межах у даних обставинах ті наслідки, які може викликати дана дія⁴.

Закон також повинен забезпечувати достатній захист від свавільного втручання. Не можна припускати, щоб порушення прав, які передбачені Конвенцією, було свавільним і вибірковим, а також непередбачуваним і не супроводжувалося б процесуальними гарантіями⁵. Саме законодавство повинне містити адекватні істотні й процесуальні гарантії від свавільного застосування⁶. Вибір осіб, чий права по Конвенції порушуються, повинно здійснюватися в рамках визначених і справедливих правил. Якщо необхідно представити органам виконавчої влади дискреційні повноваження, правові норми повинні, принаймні, обмежити їх рамки⁷. Європейський суд з прав людини визнає, що значна частина законодавства неминуче містить елемент розпливчастості і дає можливість діяти за розсудом, в іншому випадку йому буде бракувати гнучкості, що ускладнить його застосування в різних фактичних ситуаціях, які можуть виникнути (у справі «Санді Таймс» проти Об'єднаного Королівства було заявлено, що втручання «необов'язково повинне передбачатися з абсолютною упевненістю: досвід показує, що цього недостатньо. І хоча впевненість дуже бажана, вона може призвести до

відсутності гнучкості, а закон повинен йти в ногу з обставинами, що змінюються. Тому багато законів формулюються з елементами більш загальної вимоги передбачуваності. Якщо втручання в права відбувається відповідно до закону, особи повинні мати можливість, маючи у своєму розпорядженні знання застосовної правової норми, передбачати, з огляду на їхню поведінку, чи будуть порушені їх права»). Такий ризик треба звести до мінімуму, і ступінь його прийнятності має буде залежати як від конкретної справи⁸, так і від утримування норми й числа й статусу осіб, до яких вони застосовуються⁹.

Вимога достатньої доступності закону означає, що громадянин повинен заздалегідь знати, які норми застосовні до нього¹⁰. Закон повинен бути досить точним й певним з тим, щоб людина могла вирішити, як йому варто регулювати свою поведінку, щоб уникнути, якщо можливо, порушення своїх прав. Той факт, що статутне положення може бути витлумачене по-різному, необов'язково робить його недостатньо певним¹¹.

Якщо КПК України у загальному вигляді регламентує проведення чотирьох форм контролю за вчиненням злочину, то Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» після змін, які відбулися у 2012 році, має посилання лише на контрольовану поставку, контрольну чи оперативну закупівлю, оперативний експеримент взагалі не згадується у зазначеному Законі, хоча на практиці він проводиться доволі часто.

Рекомендаційний законодавчий акт «Про боротьбу з організованою злочинністю», прийнятий Постановою Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД 2 листопада 1996 р., у ст. 26 визначає оперативний експеримент як відтворення дій, обстановки або інших обставин протиправної події та здійснення необхідних досвідчених дій з метою припинення злочинних дій, виявлення осіб, що їх готують або вчиняють, а також перевірки й оцінки зібраних даних про можливість скоєння певних протиправних дій або одержання нових даних про протиправну діяльність.

Він є повним аналогом двох видів контролю за вчиненням злочину, передбаченому ст.271 КПК України: спеціального слідчого експерименту та імітування обстановки злочину. Але на відміну від останнього він проводиться не за постановою прокурора, а за рішенням керівника ОРО, його ж мета пов'язана з досягненням завдань ОРД.

Відсутність правової регламентації оперативного експерименту та будь-якого зовнішнього контролю (судового контролю або прокурорського нагляду) за законністю проведення цього ОРЗ не відповідає зазначеним нами вище критеріям і може становити загрозу вчинення провокаційних дій співробітників ОРО.

Основу даного ОРЗ становить психологічний дослід, що припускає активне втручання в діяльність особи, за якою спостерігають, або яку випробовують, з метою створення умов, в яких проявляються припущення, висунуті для пояснення явищ і дій, прояв яких ймовірний в поведінці випробуваного.

Оперативний експеримент варто відрізнити від слідчого експерименту, який у відповідності зі ст. 240 КПК України слідчий, прокурор вправі провести з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. При

¹ Справа «Санді Таймс» проти Об'єднаного Королівства (1979-1980) EHRR 245.

² Справа Де Вілье та інші проти Бельгії (1971) 1 EHRR 373.

³ Справа Хан проти Об'єднаного Королівства (2001) 31 EHRR 45. Див. також справу Хьюїт та Харман проти Об'єднаного Королівства (1992) 14 EHRR 657, в якій заявлено, що не оприлюдненого нестатутного розпорядження уряду, яке не було введено в силу в якості закону, недостатньо.

⁴ Справа «Санді Таймс» проти Об'єднаного Королівства (1979-1980) EHRR 245.

⁵ Справа Хентрік проти Франції (1994) 18 EHRR 440.

⁶ Справа Хувіг проти Франції (1990) 12 EHRR 528 та Справа Аман проти Швейцарії (2000) 30 EHRR 849.

⁷ Справа Сілвер проти Об'єднаного Королівства (1983) 5 EHRR 347.

⁸ Справа Корхер проти Австрії (1993) 17 EHRR 358.

⁹ Справа «Санді Таймс» проти Об'єднаного Королівства (1979-1980) EHRR 245.

¹⁰ Справа Сілвер проти Об'єднаного Королівства (1983) 5 EHRR 347.

¹¹ Справа Кастелле проти Іспанії (1992) 14 EHRR 445.

цьому перевіряються можливість сприйняття яких-небудь фактів, здійснення певних дій, настання якої-небудь події, а також виявляються послідовність події, яка мала місце, і механізм утворення слідів.

Оперативний експеримент набагато ширше слідчого експерименту за своєю цільовою спрямованістю. Найважливішою відмінністю оперативного експерименту від слідчого є конспіративність, тобто маскуваність мети, ролей і завдань, посвідчення в задум і структуру експерименту досить вузького кола оперативників.

Оперативний експеримент має два різновиди: суто оперативний експеримент, який полягає у створенні оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину й імітування обстановки злочину, який полягає в діях оперативного підрозділу, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення.

Зміст експериментальних дій при суто оперативному експерименті може включати створення, відтворення та використання умов для прояву кримінальних намірів певних осіб, виявлення об'єктів злочинних посягань, встановлення негласного контролю за об'єктами (предметами) посягань тощо.

До таких дій можуть належати: контрольоване переміщення предмета хабара від виконавця цієї негласної слідчої (розшукової) дії до особи, яка його вимагає, розміщення предметів, які становлять інтерес для осіб, які на них посягають, з подальшим контролем за такими предметами (автомобіль, зброя, наркотики тощо). Експеримент може полягати і в діях психологічного характеру, наприклад, пе-

ревірка реакції підозрюваного на присутність тієї чи іншої людини, демонстровані предмети, фотознімки.

Імітування обстановки злочину, як правило, проводиться у тих випадках, коли особа вже проявила свої кримінальні наміри і робить все можливе для того, щоб злочин був доведений до кінця: шукає кілера, покупців людини, тощо. В якості виконавця злочину в цей момент стає співробітник правоохоронного органу і на підтвердження нібито скоєного злочину надає замовнику докази його вчинення (фотографії вбитої жертви, предмети, які знаходилися на тілі жертви, тощо), отримує гонорар за нібито вчинений злочин або вручає грошові кошти за придбання людини.

В якості виконавця може виступати і сама особа, яка планувала вчинення злочину. У цих випадках для нього учасниками імітування обстановки злочину створюється уява, що він реально вчинив злочин, наприклад, злочинець стріляє в людину, але пістолет, який був придбаний ним у законспірованого під торговця зброєю працівника правоохоронного органу, виявляється непридатним для стрільби або патрони, які він вважав бойовими, виявилися холостими.

Головною ознакою цього різновиду оперативного експерименту є те, що злочин в дійсності не вчиняється, а лише створюється уява про його вчинення.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне зробити такі висновки:

1. КК України варто доповнити загальною нормою, яка б передбачала кримінальну відповідальність за провокацію будь-якого злочину.

2. У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» необхідно передбачити серед прав оперативних підрозділів право на проведення оперативного експерименту, а також визначити критерії допустимості експериментальних дій і передати контроль за законністю проведення оперативного експерименту до повноважень слідчого судді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро кримінологічні аспекти провокаційної діяльності України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (реєстраційний № 1660-д) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53755.
2. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В.М. Киричко. – Х. : Право, 2013. – 424 с.
3. У СБУ пропонують легалізувати провокацію дачі хабара суддям // Корреспондент.нет від 30 травня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1222859-u-sbu-proponuyut-legalizuvati-provokaciyu-dachi-habara-suddyam>.
4. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо декриміналізації провокації хабара)» (реєстр. № 2754) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/6dbe9528957d6ec1c22574da00336dc1>.
5. Навроцький В. Провокація хабара як можливий спосіб боротися з корупцією // Вісник академії правових наук України. – Харків : Право. – 1998. – № 4(15). – С. 157-159.
6. Мастерков А.А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты провокационной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – Владивосток. 2000. – 184 с.
7. Загодіренко П.О. Провокація злочину: кримінально-правовий аналіз та удосконалення діючого законодавства [Текст] / П.О. Загодіренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2013. – № 6-1. – Т. 2. – С. 157-159.
8. Назаров А.Д. Провокации в оперативно-розыскной деятельности. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 152 с.
9. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15-23.